

BACA KELİMESİ VE ERZURUM'DA BACA/DAM ÜSTÜ KÜLTÜRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A Research on the Word Chimney and Chimney/Rooftop Culture in Erzurum

Bünyamin DÖNMEZ*

ÖZ

Tarihin her döneminde, konut mimarisi ile bireylerin yaşama biçimleri ve kültür düzeyleri arasında sıkı bir ilişki olmuştur. Yerleşim alanları ve konutların sosyal, kültürel, ekonomik özelliklerinin; çevre, iklim veya fiziksel faktörlerden oldukça etkilendiği gözlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, baca kelimesinin anlamlarını ayrıntılı bir şekilde izah etmek ve günümüzde niteliğini kaybetmiş fakat belli bir dönem için Erzurum'un yaşam kültürüne renk katan baca (dam üstü) adını verdiğimiz mekânların karakterini ve kültüre olan yansımalarını değerlendirmektir. Erzurum, coğrafyası, tarihi ve kültürel zenginliği ile kendisinden hep bahsettirmiş önemli bir şehirdir. Erzurum bacaları üzerine kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada, eski Erzurum evlerinin kısa bir tanıtımı yapılmış, baca kelimesinin anlamları üzerinde durulmuş ve bir dönem Erzurum'un sosyal ve kültürel yaşamına katkıda bulunmuş ve zaman zaman türkülere de konu olmuş olan bacaların işlevleri anlatılmıştır. Kültürel birikimlerle biçimlenmiş ve o günün koşullarına göre yaşanmış bu tür kültürel faaliyetlerin gelecek nesillere aktarılması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca, böyle bir çalışmanın, Anadolu'nun farklı bölgelerinde de kısmen görülen dam üstü kültürüne ait araştırmaların yapılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: baca kelimesi, baca türleri, eski Erzurum konutları, Erzurum bacaları, sosyal yaşam.

ABSTRACT

In every period of history, there has been a close relationship between residential architecture and individuals' lifestyles and cultural levels. Social, cultural and economic characteristics of residential areas and houses; It has been observed that it is highly affected by environment, climate or physical factors. The aim of this study is to explain the meanings of the word chimney in detail and to evaluate the character and cultural reflections of the places we call chimney (rooftop), which have lost their quality today but added color to the life culture of Erzurum for a certain period. Erzurum is an important city that has always made a name for itself with its geogra-

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Kimya Mühendisliği Bölümü, Erzurum/Türkiye. E-posta: bdonmez@atauni.edu.tr. ORCID: 0000-0002-7680-0755.

phy, history and cultural richness. No comprehensive study has been found on Erzurum chimneys. In this research, a brief introduction of old Erzurum houses was made, the meanings of the word chimney were emphasized, and the functions of chimneys, which contributed to the social and cultural life of Erzurum for a period and were the subject of folk songs from time to time, were explained. It is of great importance to transfer such cultural activities, which were shaped by cultural accumulation and experienced according to the conditions of that day, to future generations. In addition, it is thought that such a study will contribute to research on the roof top culture, which is partially seen in different regions of Anatolia.

Keywords: word chimney, chimney types, old Erzurum houses, Erzurum chimneys, social life.

Giriş

İnsanoğlu yaşam alanlarını çevresel, toplumsal, kültürel, siyasi, ekonomik ve teknolojik gelişmelere göre şekillendirmiş, duygu ve düşüncelerini, sosyal süreçlerin sürekli geliştiği kültürel anlamı olan elverişli bir ortama dönüştürmüştür. Anadolu coğrafyası gibi farklı medeniyetleri birbiri ile ilişkilendirme noktasında, söz konusu süreçleri etkileyecek çok farklı unsur bir araya gelmiş ve bu kadim topraklarda sürekli bir dönüşüm ve değişim yaşanmıştır. Özellikle Anadolu'daki yerleşkeler, tarihsel gelişim süreci içinde önemli bir çeşitliliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Tuğaç, 2021: 224). Şehirleri ve mahalleleri meydana getiren ve insanın barınma zaruretinin bir ürünü olan en önemli yapı taşı evler yani konutlardır. İnsanların özeli ve kutsalı olan bu küçük birim, insanın içinde yaşadığı fizyolojik, kültürel, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçların karşılandığı bir yapıdır. Fertlerin yaşama biçimi, çevreye bakışı ve çevreyi kullanışı, sahip olduğu maddi ve manevi değerleri kültür kapsamına girmektedir (Göğebakan, 2015: 44).

İnsanın geçmişi ile yaşadığı çağ arasında köprü olan geleneksel konutlar, kültürel birikim ve komşu kültürlerle olan etkileşiminin canlı bir göstergesinin en önemli yansımalarından birisidir. Bu kültürel oluşum sayesinde, o günün koşulları ve bulunduğu yöreye ait malzemelerle oluşturulan geleneksel yapılar, geçmişe dair izlerin geleceğe de aktarılması açısından büyük önem arz etmektedirler. Bu konutlar; iklim ve coğrafi özelliklere karşı uyumlu, özgün değerler taşıyan, uygun yapım teknikleri ile inşa edilen yapılardır (Muşkara, 2017: 444). Konut tipleri ve konutlarda kullanılan yapı malzemeleri, bölgenin genel özelliklerini de yansıtmaktadır (Gök vd., 2007: 169). Kırsal yerleşimler, bulunduğu çevrenin kültürünü yansıtan, yerel ihtiyaçların gerektirdiği, estetik, tarihi ve sosyal değerleri bünyesinde barındıran alanlar

olarak da tarif edilmektedir (Philokyrou, 2011: 11). Çünkü bu konutlar, barındırdıkları özelliklerin toplumun ihtiyaçlarına göre nasıl şekillendirildiğini, aile yapısına göre nasıl inşa edildiğini ve buna bağlı olarak birtakım toplumsal özelliklerin (dinî hayatı veya kadının toplum içerisindeki yeri gibi), sosyal ilişkilere göre nasıl planlandığını ortaya koymaktadır.

Toplumun ekonomik ve politik yaşantılarının yapılanması ile içinde taşımış olduğu teknolojik imkânları ve kültürel/sosyal eğilimlerini yansıtan çevre, toplumların yaşanmışlıkları hakkında önemli ipuçları verirken aynı zamanda gelecekte kültürel yapılanmanın nasıl olması gerektirdiği konusunda da önemli göstergeler ortaya koymaktadır. Kültür ve sanat tarihi açısından büyük önem taşıyan ve Türk insanının sosyokültürel hayatının önemli bir parçasını teşkil eden Erzurum'un geleneksel konutları, temel ilkeler ve genel karakter açısından, geleneksel Türk mesken mimarisi ile paralellik göstermektedir. Bu açıdan, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla da kendine has özellikler taşımaktadır (Kukaracı, 2001: 31). Bu özelliklerin en belirleyicilerinden birisi Doğu Anadolu Bölgesi'nin soğuk iklimi, bir diğeri ise taş malzemenin bolluğudur. Buna bağlı olarak da Erzurum'da apayrı bir ev ve plan tipi ortaya çıkmıştır (Karpuz, 1984).

1. Baca Kelimesinin Kökeni ve Anlamları

Nişanyan'a göre (2018: 67) baca, Farsça "baca", "pencere, havalandırma deliği" sözcüğünden alıntı olup Farsça "bâdcâh" sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Farsça "bâd" "hava, rüzgâr" ve Farsça "câh", "yol, geçit" sözcüklerinin bileşiğinden türetilmekle bu kelime *TDK Derleme Sözlüğü*'nde; 1. Pencere, tavan penceresi, dumanın çıkması ve evin ışık alması için toprak damlarda açılan delik. 2. Pencerenin içeriye doğru uzanan enli pervazı, pencere içi. 3. Kapaksız dolap. 4. Toprak dam, evin üstü. Erzurum ağzında baca, dumanın çıkması ve evin ışık alması için toprak damlarda açılan delik anlamına geldiği gibi toprak dam, evin üstü anlamında da kullanılmaktadır (TDK, 1965: 455). Ayrıca, Kürşat Efe'ye ait bir makalede (2019: 401-405), tarihî Türk lehçelerinde "dam" kelimesinin farklı anlamlarda kullanımına yönelik geniş yer verilmiştir. Bu makalede özellikle "dam" yani üzerine toprak serilerek oluşturulan kısım anlamına gelen "baca" kelimesi konu edinilmiştir.

2. Baca Kelimesinin Kullanım Alanları

Baca kelimesi çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Baca kelimesinin kök anlamları 1. bölümde izah edilmişti. Bacanın diğer bir anlamı da yanma sonucu ortaya çıkan, insan sağlığı açısından tehlikeli olabilecek gazların

güvenilir bir şekilde atmosfere atılması için binaya bitişik veya açık havada serbest olarak inşa edilmiş kanal sistemine verilen isimdir. Yani evlerdeki tandır bacaları, soba, şömine veya işletmelerde yanan yakıtın gaz ve dumanını dışarı atmak için kullanılan sistemler de bu kapsama girmektedir (Fotoğraf 1). Bu tür bacalar yüksek ısıya ve yangına, yanma sonucu ortaya çıkacak gazların kimyasal etkisine, korozyona ve su buharına karşı dayanıklı olmalıdır. Aynı zamanda sızdırmazlığı iyi, kontrol edilebilir ve temizlenme kolaylığı da olmalıdır (Yılmaz & Durman, 2015: 235).

Fotoğraf 1. Duman veya gaz çıkışı sağlayan baca örnekleri (URL-1).

Bu tür bacaların yapımında; genellikle tuğla, pişirilmiş kil, künk ya da beton künk veya özel beton bloklar kullanılmaktadır. Eskiden daha basit malzemeden özellikle tuğla veya kerpiçten yapılırdı. Örneğin, önceleri Erzurum evlerinde ısıtma amaçlı kullanılan sobalarda genellikle odun ve kömür birlikte yakılırdı. Sobaların yakılması ile oluşan yanma gazları ve is, borular ile bacaya doğru yükselmektedir. Isınmış hava-gaz karışımı, yoğunluğunun azalması ile yukarı doğru yükselirken, beraberinde bulunan karışımı sürükler ve gaz-buhar-is karışımı dış atmosfere atılır. Dam üzerindeki bacanın, dumanı veya yanma gazlarını iyi çekmesi gerekir. Bu açıdan her yıl kış gelmeden baca ve yolları temizlenmektedir. Ayrıca, bacaların konumu ve mimarisi, gaz-duman akışını rahatlatacak ve de rüzgâr fırtına veya yağmurlardan en az etkilenecek şekilde tasarlanmaktadır. Bu amaçla, bacaları atmosferden gelecek yağmur, kar ve rüzgâr etkilerinden korumak için bacanın tepesine çinko, saç ya da beton malzemesinden başlık/şapka geçirilmektedir. Aksi hâlde, tam temizlenmemiş bacalarda, aşırı rüzgârlı veya yağmurlu havalarda atmosfere atılması gereken gaz karışımının bir kısmı yaşam alanlarına sızır ve ortamdaki karbon monoksit gazının direkt kan ile kimyasal tepkimesi sonucu önemli zehirlenmeler yaşanabilir. Nitekim her yıl ülkemizde bu şekilde birçok gaz zehirlenmeleri olmakta ve kısa sürede tıbbi müdahale yapılmadığında, yaralanma, hatta ölüm olayları görülmektedir.

Hemen hemen aynı amaca hizmet eden bir diğer baca türü de endüstriyel bacalardır. Endüstriyel baca, işletmelerde yanma sonucu meydana gelen duman veya gazların atmosfere güvenli bir şekilde atılması veya endüstriyel atık gazların yanması için gerekli taze havayı sağlayan yapı sistemidir (Fotoğraf 2). Endüstriyel tesislerin bacaları çelik, beton veya tuğladan yapılabilir. Son yıllarda özel prosesler dışında tuğla baca uygulamaları ortadan kalkmıştır (Altıparmak & Akgün, 2019: 1582). Baca kesitleri kare, dikdörtgen ya da dairesel kesitli olmakla birlikte genellikle dairesel olanlar daha fazla kullanılmaktadır. Alt ve en üst kısımdaki plan kesitleri şekil olarak benzese de malzeme kalınlığı ve çapları farklıdır (Şimşek Tolacı & Karagöz, 2020: 55-57). Baca dipleri, yağmur ve kar geçişlerini önlemek için çinko veya bakır saçlarla kaplanmalı ve baca üzerine yine aynı malzemeden bir başlık yapılmalıdır. Fabrika bacaları, tehlikeli gazların ve kirlı havanın daha yüksek irtifalara taşınmasını sağlamak için genellikle yüksek inşa edilmektedir. İşletmelerin emisyonlarını kontrol etmek ve çevreyi korumak amacıyla baca yüksekliklerinin belli standartları vardır (Özdemir, 2003: 1).

Yanma olayı sonrası oluşan gaz halindeki ürünlere “baca gazı” adı verilmektedir. “Baca gazı” terimi kimya ve çevre mühendisliğinde özel bir öneme sahiptir. Baca gazı bünyesinde temel olarak karbondioksit (CO₂), su buharı (H₂O), azot (N₂), karbon monoksit (CO) ve kükürtlü gazlar (SO_x) bulunmaktadır. Bu gazların karışım içerisindeki oranları, yanmanın kaliteli olup olmadığı hakkında önemli bulgular sunar. İçerisinde su buharı bulunan baca gazına “ıslak baca gazı”, su buharı bulunmayan baca gazına “kuru baca gazı” adı verilir. Sağlığa ve çevreye karşı zararlı olan gazlar, önce farklı fiziksel ve kimyasal yöntemlerle temizlenir ve çevre standartlarına uygun hale getirildikten sonra atmosfere salınır (Subramanian & Madejski, 2023: 2; Yıldırım, 2019: 10-14).

Fotoğraf 2. Endüstriyel baca örneği (URL-2).

3. Eski Erzurum Evlerinin Mimarisine Kısa Bir Bakış

Birçok yerde olduğu gibi, Erzurum evlerinin yapımında, iklim koşulları ve sosyoekonomik durumun göz önüne alınması neticesinde, o yörede bolca bulunan ve ucuz olan malzeme türleri kullanılmıştır (Soylu, 2000: 200). Geleneksel Erzurum evlerinin temel yapı malzemesi “karataş, boztaş ve kamber taşı” türleri olup (Yılmaz, 2013: 55), taştan sonra en çok kullanılan yapı elemanı ise ahşap olmuştur. Duvarları bağlayan hatillar (taş duvarlara belli aralıklarla yatık olarak konan ahşap tabaka), toprak örtüyü taşıyan kirişler, yer döşemeleri, tavanlar ve bütün doğramalar ahşap malzemeden yapılmıştır. Ahşap malzemeler için kullanılan ağaç türleri içerisinde sarıçam, kavak ve söğüt en çok kullanılan türlerdir. Özellikle çatıların örtülmesinde örtü malzemesi olarak, duvarların örülmesi esnasında ise kaynaştırıcı malzeme olarak kullanılan toprak, geleneksel Erzurum evlerinin en fazla kullanılan malzemeleri arasındadır (Fotoğraf 3). Soğuk havadan korumak ve ısı kaybını azaltmak için duvarlar, 80-100 cm kalınlığında inşa edilmiş ve kireç harcı ya da kil ile sıvanmıştır (Kırbaş & Hızlı, 2016: 792).

Fotoğraf 3. Yapının iç kısmında bulunan tavan motifi (Kırlangıç-Tüteklikli Örtü örneği) (a) ve evin BACA görünümü (b).

Anadolu’daki en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Erzurum, Osmanlılar zamanında özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde, büyük imar ve iskân faaliyetleri gerçekleştirilerek önemli bir şehir hâline getirilmiştir (Tozlu & Küçüküçürlü, 2002: 328). Erzurum’daki geleneksel evlerin büyük çoğunluğu iki katlı olup bu tip evlerin oluşumunu, düzenlenmesini ve planını, tandır evinin kurulduğu yön ve yapım tarzı belirlemiştir. Bu sebeple, Türk mesken mimarisinin en önemli göstergelerinden olan avlu, odalar, tandır evi (aşhane, mutfak, ev), sofa gibi plan elemanlarının tamamı, geleneksel Erzurum evlerinde de bulunmaktadır (Bertram, 2008). Erzurum evleri; tandır evleri, çıkmalı cepheleri, tır-hıçlı (parmaklıklı bahçe kapısı) kapıları, altın oranlı pencereleri ve düz dam örtüleri ile Anadolu Türk evinin müstesna bir

örneğini temsil etmektedir. Özellikle kış mevsiminin uzun ve çok soğuk olması sebebi ile pencerelerin bir kısmı küçük olup kapı üzerinde yapılmıştır. Bunun bir örneğini Ali Bayram Evi'nde görmek mümkündür (Fotoğraf 4).

Geleneksel Erzurum evlerinin duvarları ortalama 3-3,5 m yüksekliğinde, odaları ise yaklaşık olarak 30 m² büyüklüğündedir (Gök & Kayserili, 2013: 197). Geleneksel Erzurum evlerinin çatıları, genellikle düz ve topraktan yapılmış damlardan meydana gelmektedir. Yağmur yağdığı veya karlar erimeye başladığında, evin iç kısmına akmaması için, suyun damın üzerinden dışarı doğru tahliye edilmesi gerekir. Bu amaçla damların üzerine dışa doğru çıkıntı yapan ve *çörten* adı verilen oluklar yapılmıştır. Çörtenler taştan, pişmiş topraktan veya ağaçtan yapılmışlardır. Bu çörtenler yuvarlak veya dikdörtgen kesitli veya Vecihi Topçuoğlu Evi'nde olduğu gibi hayvan başı şeklinde de olabilmektedir (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 4-5. Ali Bayram Evi'nde Avlu Penceresi Örneği; Vecihi Topçuoğlu Evi Saçak ve Çörten Örneği (Gök & Kayserili, 2013: 186, 204).

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Erzurum'a gelen ünlü Rus yazarı Puşkin, evlerin damlarının yeşil otlarla kaplı toprakla örtülü olduğunu ve bazılarının üzerinde koyun, kuzu ve danaların otlatıldığını yazmıştır. Erzurum'un evleri gibi çarşılarının da umumiyetle bacalı olduğunu ifade eden Puşkin, büyük ve "tipik bir Asya şehri" dediği Erzurum evlerinin taştan yapıldığını, damlarının düz ve çimle kaplı olduğunu tespit etmiştir (Tozlu & Küçükkuşurlu, 2002: 316). Yine, aynı eserde Erzurum'un en batılı şehir olduğunu, pazarın kurulduğu mahalle dışındaki bütün Müslüman mahallelerinin sokaklarının çamurla sıvanmış duvarlarla çevrili, evlerin üstünün toprakla örtüldüğü ve baharda çayır gibi olduğunu ve hatta evlerin damında koyun ve keçi otlatıldığını gözlemlemiştir (Tozlu & Küçükkuşurlu, 2002: 318). 1877-1878 Türk-Rus savaşı sırasında doktor olarak Erzurum'da görev yapan Avustralyalı Charles S. Ryan, Erzurum evlerinin taştan yapılmış sağlam ve düz damlı olduğunu halkın, sıcak yaz günlerinde temiz hava almak için bu

damlarda oturmakta olduklarını dile getirmiştir. Evliya Çelebi'ye göre ise havanın soğuk olmasından dolayı evlerin bacalı ve kubbelerinin muşambalı, kapılarının ise keçe ile kaplı olduğu ifade edilmiştir (Tozlu & Küçükuşurlu, 2002: 324).

4. Erzurum'da Baca (Dam Üstü) Kültürü

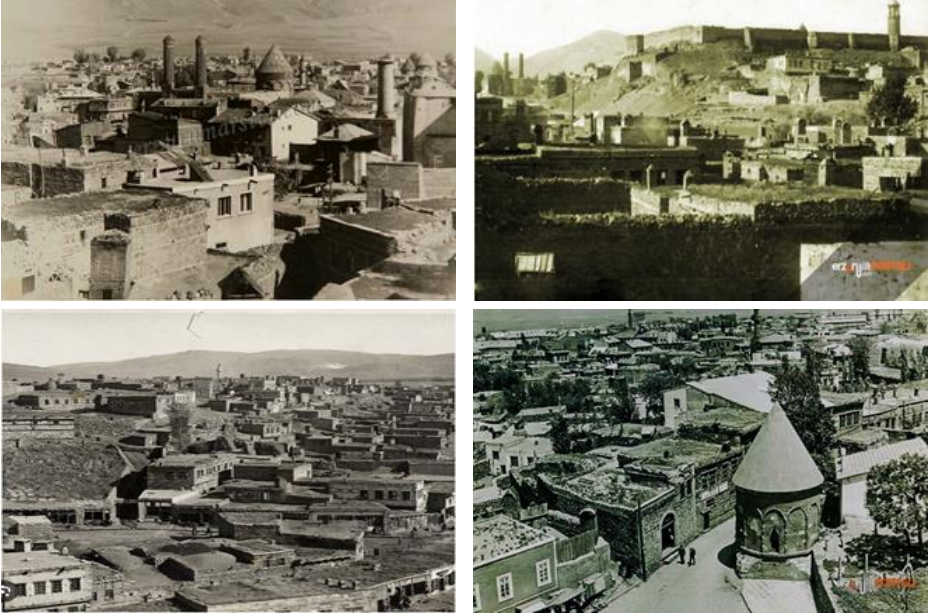
Günümüzde; çok katlı binalar, gökdelen misali konutlar ve apartmanlarda yaşayan 35-40 yaşın altındaki nesil “baca” kelimesinin ne anlam ifade ettiğini bilmeyebilir. Erzurum ağızında “baca” dendiğinde ya damın tavanına açılan pencere ya da ahşaptan yapılmış karkas evlerin birtakım yapı malzemeleri üzerine toprağın çekildiği düz alanlar, toprak dam, evin üstü akla gelmektedir. Bu evlerin damları/bacaları; duvarların üzerine yatay ahşap kirişlerin konulması, üzerine kalın tahtalar, tahtaların üstüne kuru otlar ve bu otların üzerine de ince taneli toprağın serilip sonrasında “loğtaş” denilen (Fotoğraf 6) ortası delik yaklaşık 30 kg ağırlığında silindirik bir taş ile sıkıştırılarak düzlenmesi ile oluşturulmuştur.

Fotoğraf 6. Loğtaş ve uygulaması (URL-3).

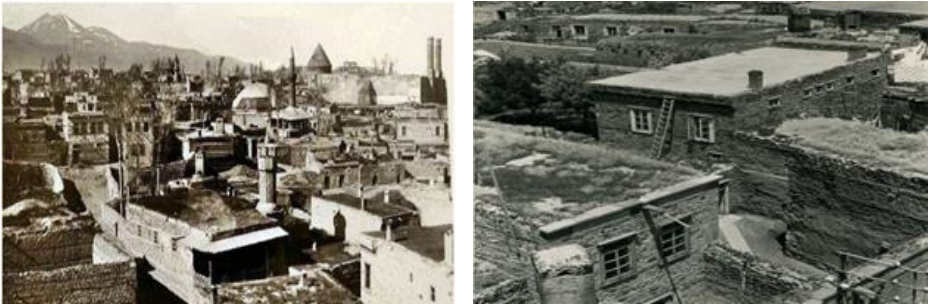
Günümüz yaşantısında, eskilere göre hayat standartları ve konfor çok yüksek olup, evler, arabalar, lüks elektronik cihazlar adeta hayatımızın vazgeçilmezi haline gelmiştir. Bahsi geçen dönemlerde mahallelerde konfor ve lüks yaşam tarzı ön planda değildi, buna karşılık insanlar daha sıcak, komşuluklar daha samimi ve paylaşımcı idi. Bireysel hayattan ziyade mahalle kültürü ve bir arada yaşama arzusu ön planda idi. Tek katlı-bahçeli evlerden meydana gelen mahallelerde çatı veya çatı misali bir yapılaşma yok denecek kadar azdı. Damları toprak veya çim ile kaplı olan Erzurum evlerinde meskenlerin duvarları genellikle birbiri ile bitişik bir nizam içerisinde yapılmış ve bu özellik, kış şartlarının zorlu olmasına karşı bir önlem olarak düşünülmüştür (Gök & Kayserili, 2013: 181-183). Baca yükseklikleri genellikle aynı olmayıp geometrik şekilleri de farklı olabilmekteydi. Fotoğraf 7'de de görüldüğü gibi, bacaların birçoğu kare-dikdörtgen, bir kısmı ise yamuk veya

benzer şekillerde olup üzerlerinde genelde aydınlatma amaçlı küçük pencereler olurdu. Kırtağaç kubbe adı verilen tavandan açılan pencereler ahşap işçilikle süslenmiş idi.

Fotoğraf 7. Erzurum'a ait çoklu bacalı konut örnek görüntüleri (URL-4-6).

Bacalı evler genellikle bahçeli idi, fakat mahalle sakinleri bu bahçelerde pek fazla oturmazdı. O dönemlerde Erzurum evlerine yakın olan yerlerde boş alanlar çok olsa bile, şimdiki gibi park, bahçe ve piknik alanları pek yoktu. Fakat mahalle veya sokaklarda bu ihtiyacı karşılayan konutların bacaları (Fotoğraf 8) vardı ve bu alanlar çok aktif bir şekilde kullanılmakta idi.

Fotoğraf 8. Erzurum'a ait bahçeli ve bacalı ev örnekleri (URL-7-8).

Erzurum sahip olduğu fiziki coğrafik özellikleri nedeni ile kuvvetli karasal bir iklimin etkisi altındadır. Eskiden kış mevsimlerinde çok kar yağar, mahalle ve şehrin her bölgesini, ovasını, dağını kar kaplardı. Kış mevsimlerinde

Erzurum’da sıcaklık bazen eksi 35-40 °C’ ye kadar düşer ve yılın yaklaşık altı ayında don olayı gözlenirdi. Erzurum kültüründe “Kar yağmazsa kan yağar” sözü darbimesel olarak hala varlığını sürdürmektedir. Buna mukabil havadaki mikrop ve kirliliği azaltan kar; temizlik, saflık ve bereketin simgesiydi.

Kış mevsiminde kar yağdığı zaman evlerin bacaları da kardan nasibini alırdı. Damlara; duvardan duvara, alçak damlar üzerinden veya merdivenle çıkılırdı. Eğer bacalara yağın kar kürenmez (kardan temizlenmez) ise, zamanla eriyen karın topraktan sızması sonucu evlerin içine çok fazla su damlardı. Bu damlama, bazen çok yağmur yağdığı zaman da olurdu. Karlar erimeden önce bacaların hemen kürenmesi gerekirdi. Küreme işi, ahşaptan yapılmış iri boyutlu küreklerle yapılırdı. Bacalardaki kar, kürekler ile genellikle evlerin önüne veya bahçelere atılırdı (Fotoğraf 9). Bazen de eve geç vakitlerde gelen erkekler, ev halkı ile birlikte baca küreme işini geceleyin yapardı. Kar temizleme sonrası veya karın az yağdığı zamanlarda, kar artıklarını temizlemek için, yaklaşık 1,5 m uzunluğunda bir parmak kalınlığındaki çalılardan bir araya toplanması ve uygun bir şekilde bağlanması ile yapılan ve büyük boy süpürgeye benzeyen ve “seggevil” denilen bir alet kullanılırdı.

Fotoğraf 9. Anadolu’dan baca küreme örneği (URL-9).

Kar küreme işi çoğu zaman sabahleyin yapılırdı. Bu yüzden çocuklar sabahleyin erken kalkar ve kahvaltı öncesi bacaların kürenmesine yardım edip öyle okullarına giderdi. Bazen, komşular arasında imece usulü ile bacalar kardan temizlenir bazen de baca kürüycüler mahalle ve sokaklarda dolaşarak ücreti karşılığında kar temizleme işini yapardı. Bacalarda kar temizlemesi sonrası toprağın düzgün bir hâle getirilmesi loğtaşı ile sağlanırdı (Yılmaz, 2011).

Kış günlerinde karın yağması ve bacaların kürenmesi sonrası evlerin önünde ve sokaklarda aşırı miktarda kar birikir, kar birikintileri sonrası bazen evlerin camları bile karla kapanır ve dışarı görünmezdi. Bacaların kürenmesi sonrası biriken karların bertaraf edilme imkânı olmadığına ise sepet-

lere doldurularak kızaklarla taşınır ve uygun olan yerlere dökülürdü. Biriken bu kar yığınları zamanla sertleşir ve bazen mayıs ayına kadar bile erimez, dolayısı ile sokaklarda yürümek oldukça zahmetli olurdu. Öyle ki işe veya okula gidebilmek için mahalle sakinleri tarafından kürekle tünel açılır bu şekilde mahalleden çıkılırdı. Ayrıca, “ot, ekin yığını” anlamına gelen “taya” bu yüksek kar tepelikleri için de kullanılır ve bu büyük kar birikintileri, çocuklar için iyi bir eğlence alanı olurdu. Karların oluşturduğu yapay tepeler üzerinde takımlar hâlinde, “kale bizimdir” oyunu oynanır ve kartopu savaşları yapılırdı. Bu yaşanan hadiseler kış mevsiminin unutulmaz tatlı-sert unsurları olup insanların hayatına farklı bir renk katardı. Erzurum üzerine kaleme alınmış bir eserde Yazar, eski günlerden kalan bir hatırayı “Kâğıda dökülen cümlelerle birlikte kardaki çocukluk izlerime rastlayıp, mahallemizin sır sırta omuz omuza vermiş evlerinin bacalarında, sobanın ısıttığı evimizin sıcaklığında, Erzincan Kapısı'nın renkli çarşısında, rahmetli anamın kucağında, elini tuttuğum babamın güvencesinde kendimi bulmuştum” ifadelerini kullanarak dile getirmiştir (Güzel, 2015: 9).

Karlar eridiği zaman evin içerisine su akmasın diye önlem olarak önce bacalar düzlenir, üstüne naylon çekilir ve bir zaman sonra toplanırdı. Damların üstüne serilen bu naylonun oldukça kalın ve tek parça olması gerekmekte idi. Bu naylon en az iki kişi tarafından karşılıklı bir şekilde serilir, dört taraftan gerilir, aynı zamanda yağmur, rüzgâr veya kedi köpek gibi hayvanların etkisi ile toplanmasın ve durumunu muhafaza etsin diye etrafı büyük taşlarla çevrilirdi. Bazen bu naylonlar ilkbaharın sonunda kadar bekletilir ve sonra toplanırdı. Karlar tamamen kalker ve bahara ulaşıldığı zaman topraktan yükselen su buharı etkisi ve o toprağın kendine has kokusu (toprakta bulunan ve “aktinomiset” adı verilen bakterilerin ortama yayılması) insanı mest ederdi. Toprak çok nemli olduğunda, çökme tehlikesi de olduğu için bacalara çıkılmazdı. Tabi ki bahar geldiğinde, bir takım baca hazırlıkları olurdu. Bu anlamda, yine bacalarda tamirat-tadilat işlemleri olur, bazen toprak çekilir, düzleştirme yapılır veya ilave düzenlemeler gerektirir ve kulanıma hazır hale getirilirdi. Özellikle yaz aylarında bacaların işlevleri artar ve birçok faaliyet için uygun bir ortam olurdu. Mahalle sakinleri özellikle yaz mevsiminde komşularla birlikte, örneğin; semaver yakarak semaver çayı eşliğinde sabah kahvaltısını yapar, ikinci çaylarını içer, piknik veya herfene (yemeli içmeli eğlenceli toplantılar) yapar ve sohbet ederlerdi. Zaman zaman koyun/keçi yününden üretilen yünü çırpar, yünü iplik hâline getirmek için “teşi” denilen aparatlarla yün eğirerek kazak, çorap, patik vs. dokur, yorgan dökerlerdi. Düğün merasimlerinde damatlar geline elmayı bacadan

atar, köy ve bazı mahallelerde, baca üzerine serilen “cecim” denilen özel dokumalı, doğal kök boyalı kilim türü malzemeler üzerinde buğday, erişte, kurut, kakaç, kuşburnu gibi ürünler kurutulurdu (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10. Komşuların baca sefası.

Kış eğlencelerinden birisi de soğuk kış gecelerinde baca üzerinde, komşuların bir araya gelmesi ile yapılan ve kış aylarının vazgeçilmez tatlıları arasında yer alan (ve pişmaniye'nin atası olarak bilinen) “tel helvası çekilmesi” faaliyeti idi (Fotoğraf 11). Yapılması zahmetli ve bir o kadar da eğlenceli olan bu tatlı, hep bir arada çay ile birlikte afiyetle yenirdi.

Fotoğraf 11. Geleneksel tel helvası yapımı (URL-10).

Eski Erzurum'un bazı mahallelerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığı yapıldı. O dönemlerde, hayvan yemleri veya ot balyaları da bacalarda muhafaza edilirdi. Yine yaz dönemlerinde bacaların çimenliklerinde oturulur, sohbet edilir, yemek yenir, çekirdek çıtlatılır ve üzerlerinde her bir yaş grubuna göre türlü türlü oyunlar oynanırdı. Bu anlamda Erzurum'da baca ortamları; oyun ve piknik alanı, futbol sahası, kuzu, kedi ve güvercin besleme yeri veya birtakım ihtiyaçların giderildiği yer olarak görülürdü. Hatta mahallemizde bulunan tarihî bir konağın bacasının çok büyük olması nedeni ile çift kale futbol maçı bile oynanırdı.

Eskiden her dönemin kendine has bir oyunu vardı (Güzel, 2015: 281). Televizyonların olmadığı veya yeni yeni izlenmeye başlandığı yıllarda, yer-

lerin de kuruması ile mahalle aralarında ve bacalarda; saklambaç, kız taklası, uzuneşek, birdirbir oyunu, kınalı aşık (enekeleri olan ortası kurşun doldurulmuş veya bakır telle kaplanmış aşıklarla aşık oyunları) ve rengarenk bilyeler ile bilye oyunları, topaç oyunları, holle çelik oyunu, papel ve benzeri kâğıt oyunları, uçurtma ve çitalı uçurma gibi eğlenceler düzenlenirdi. Bu oyunlar sadece birer basit oyun olmayıp aynı zamanda çocukların el becerilerini geliştiren, zihinleri zorlayan ve de takım ruhu yönü ile psikolojik rehabilitasyon rolünü de güçlendiren önemli aktivitelerdi. Zaman zaman türkülere de konu olmuş (Baca Baca Barhana, Dam Üstünde Çul Serer, Dam Üstünde Uzun Uzun Bacalar, Dama Çıkma İz Olur, Mektebin Bacaları vs.) bir değerdi bacalarımız.

Bacalarda yapılan farklı aktivite örneklerinden bazıları da şunlardır: Köylerde Kurban Bayramı günlerinde, bacalarda oyun oynanırken bacadan iplerle kovaların sarkıtılması ve evde pişmiş olan etten kovalara et konması ve gençler tarafından pişmiş etlerin afiyetle yenmesi; yazın sıcak günlerinde sııklara örtü gerilmesi ile gençlerin bacalarda yatması; mahallede sevdiğini görmek isteyen genç kızın bacaya çıkarak çamaşır asması veya aynı niyetle oğlanın bacada kuş uçurması; ıslak çamaşırların ipler gerilerek bacalarda kurutulması; ağabeylerimizin kanat takıp kuş gibi bir bacadan diğer bacaya uçması; gizli gizli sigara içen veya bazen de içki içenlerin has mekânlarının bacalar olması.

Kedilerin kızışma döneminde bacalardan miyav sesleri eksik olmazdı. Hemen hemen her mahallede bir hobi olarak, kuş besleyen, uçuran, kuşları yarıştıran kuşbazlar olurdu ve bu yapılanlar, izleyenlere çok keyif verirdi. Bu kuşlar, genellikle rengârenk desenli kumru ve paçalı kuşlardı. Bacalarda oyun oynarken, bacaya çıkarken, inerken, bazen de aşırı çimlenme olduğunda çökmenin hissedilmediği durumlarda veya daha farklı nedenlerle bacadan düşme, yaralanma gibi kazalara da rastlanmaktaydı.

Sonbahar geldiğinde bacaların bakımı da ihmal edilmezdi. Özellikle yabancı otlar yolunur, tırmıkla çekilerek yabancı ot ve taştan temizlenir, bacalarda dolaşan kedi köpek vs. gibi hayvanların eştikleri kısımlarda çökme olan bölgeler tamir edilir ve düzlenirdi. Bacanın suyolları açılarak su akışı uygun hale getirilir, baca pencerelerinin etrafı çamurla sıvanır ve akabinde titizlikle gerekli olan bakımı ve düzenlenmesi yapılırdı.

Anadolu'nun farklı yörelerinde baca (dam üstü) kültürünün yaşandığı ve bu alanlarda çok çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirildiği ve türkülere de yansıdığı görülmektedir. Nitekim yazar Kemal Deniz'in "Malatya'da Dam

Üstü Kültürü 1 ve 2” başlıklı makalelerinde şu ifadelerin yer aldığı gözlenmektedir:

Düğünlerin, nişanların en rahat izlendiği yer dam üstüdür. Düğün olan evin damına cuma gününden gelin inene kadar bayrak asılır. Kadın, erkek, çocuklar bir etkinliğe doğrudan katılamıyorsa dam üstüne çıkarak kendilerine güzel bir seyir mekânı oluştururlar. Düğünlerde kaynana dam üstüne çıkar gelinin kapıya gelmesini bekler. Önlüğüne şeker, leblebi, üzüm gibi çerezleri doldurup gelin içeriye girerken başından aşağı döker. Harmandan sonra pınar önünde çullarda yıkanan unluk buğdaylar, bulgurluk buğdaylar dam üstüne serilir. Büyük bulgur kazanlarında kaynatılan hedikler dam üstünde kurutulur. Salça, erik ekşisi, reçeller, tarhana, meyve ve sebze kurutmalıkları gibi kışa hazırlanan tüm yiyecekler dam üstünde kıvamında kurumaya bırakılır. Yazın en sıcak günlerinde şehirde avlulu evlerin dam üstü, köylerde bitişik evlerin geniş dam üstü eğlence ve dinlenme yeri olurdu. Bazen dam üstü tozmasın diye sulanır, sonra süpürülür. Gündüz dam toprağına geçen güneş söğütülür. Çullar, cecimler serilir, minderler, yastıklar dizilir. Tarlada, bağda, bahçede günün anında çalışan aile bireyleri dam üstünde yorgunluk atmak, akşam yemeği için toplanır. Birbirlerine bitişik evlerin damı, komşu ve akrabalar için ortak mekân idi. Hasretler dile gelir, muhabbetlerin en sıcak ve koyu yaşanırdı.

Gökyüzündeki ay, yıldızlar, bulutlar gözlere hiçbir yasak getirmeden izlenir. Dam üstü yağmurdan yaşarmışsa saman serpilip loğlanarak kullanılacak kıvama getirilir. Dam üstü gençlerin ara kesme, uzun atlama, tek adım, üç adım, kale, gülle (bilye), ceviz yuvarlama gibi oyunlarına ev sahipliği yapardı. Köyde kuş meraklısı olanların damlarının üstü akşama doğru güvercin uçuranlarla ve onları izleyenlerle dolar. Güvercinlerin cinsi, taklacısı, paçalısı, en yakışıklısı, en güzeli üzerine koyu sohbetler girila gider. Yaz ramazanlarında dam üstü daha da uhrevi bir havaya bürünür. Dini hassasiyet ve kutsallığın yoğunlaştığı duygusal hava sarar damları üstünü. Sofralar dama serilir. Yazın getirdiği yiyecek ve içecek bolluğu kendini gösterir. Minarelerde ses cihazının olmadığı, televizyonların yaygınlaşmadığı dönemlerde evde radyo var ise açılır. İftar programları dinlenir. Herkes dam üstüne çıkmış bekliyor. Ay tutulacakmış. Güneş, yıldızlar ne olacak? Ay ne olacak? Gökyüzü birbirine karışacak. Dama yan yana serilmiş yataklarda yuvarlanarak

misafir olduğumuz komşu döşekler. Hafif hafif esen yel, dam üstüne sarkan yaprakları ırgalar. Onların hışırtısı en güzel ninnidir, dam yatağının yastığındaki başıma. Gece sohbetleri dam üstünde koyu olur. Bütün yeryüzünü aydınlatan yıldızlara bakınca muhabbete katılanların her biri feylesof kesilir. Akan yıldızlar, kayan yıldızlar, küme yıldızlar, parlak yıldızlar, iri yıldızlar bir başka âleme taşır sohbeti. Yine dam üstünde sözlü kültürümüzün en güzel, en derin ve en nazeninlerini bulmak mümkün. Efsane, masal, yaşanmış hikâyeler, meşhur aşk öyküleri, bilmeceler, atasözleri, yol gösterici ibretlik sözler, nasihatler, hele yüreğimizin her telini titreten türküler (URL-11-12).

Yine, çağdaş köylerde yerleşim mantığı üzerine yapılan bir doktora çalışmasında damların canlılığına yer verilmiştir:

Kışın kar yağdığı zamanlar, dam üzerindeki karlar ara sokaklara doğru kürendiği için, birleşik damlı alanlarda ulaşım, tamamen damların üzerinden sağlanabilmektedir. Ancak özellikle kadınların damda yaptıkları işler esnasında yardımlaşmaları, sohbet etmeleri, kar kalktığı zaman iş işlemek için damlara çıkmaları, birbirlerine gidip gelmeleri, alet-eşya-yiyecek gibi şeyleri takas etmeleri yaygındır. Damların üzerinde, her tür kurutma ve ayıklama işleri ile küçük ocaklarda yemek pişirme gibi aktiviteler yapılmaktadır. Damın üzerinde yapılan işler arasında odun kırmak dahi bulunmaktadır. Özellikle erkekler, kış mevsiminde damlarda, yaz mevsimine oranla daha fazla zaman geçirmektedirler. Bunun nedeni, kar yağdığı anda herkesin kar küremek için sürekli damlara çıkması ve bunun sosyal bir faaliyete dönüşmesidir (Yalman, 2005: 188).

“Türk insanının yazılmayan romanı türkülerde saklıdır” der Ahmet Hamdi Tanpınar. Dinlediğiniz zaman, neredeyse sınırsız bir tarihî derinliğe kapı ve hiç görmediğiniz geçmişe bir yelken açar türküler. Anıları, hüznüleri, neşeleri ve bazen de tarihi çağırıştırır. Bazen tarih kitaplarında rastlanamayan değerler türkülerde bulunabilir. Çünkü türkülerimiz katışıksızdır, sadedir, içtenlik doludur. İnsan odaklı türkülerde ince duygular, sosyal ve kültürel hayattan hoş esintiler göze çarpar. Bu açıdan bakıldığında, bir dönem Erzurum’da kültürel birikimlerle biçimlenmiş olan ve tarihe dair hoş bir iz bırakan bacalara yönelik Anadolu’nun birçok yöresinde çok sayıda (otuzun üzerinde) türkü dile gelmiştir. Nitekim Erzurum yöresine ait bir türkü şöyledir:

Damda duran bir gelin

Kemere koymuř elin
Kızına nazarlık olmaz
Ah dinim imanım gelin

Yeleđimi yaptırdım
Serdim damın başına
Mor sümbüllü sevdiđim
Neler geldi başıma (URL-13).

Yine bir sevdanın dile getirildiği baca içerikli bir Erzurum türküsüne ait iki kıta aşağıdaki gibidir:

Kiremit bacaları
Geydik alacaları
Severiz gelinleri
Darılır bacıları

Tüfeđim omuzumda
Gezerim bacaları
Severiz gelinleri
Darılır bacıları (URL-13).

Anadolu'da da benzer deyiřleri görmek mümkündür. Örneğin, Elâziđ yöresinden bir türküde řu dizelere yer verilmiştir:

Dam başında duran kız
Az derdim artıran kız
Ben yaralı bir kuřum
Bana tuzak kuran kız

Damdan küze indirdim
Süze süze indirdim
Kırk ayak merdivenden
Yâri bize indirdim (URL-13).

Yine baca üzerine yazılmış Anadolu türkü örneklerinden bir kısmı aşağıda sunulmuştur:

Bacadan gel bacadan
Gömleği alacadan
Dök akçeni al beni
Kurtulam bu acıdan

Bacada yatan oğlan
Gömleği keten oğlan
Sevdiğini el almış
Habersiz yatan oğlan (Ağrı yöresi) (URL-13).

Dam başında duran kız
Bayram geldi donan kız
Bayram kurbandsız olmaz
Ben de sana kurban kız

Ben de sana hayran kız
Ben de sana kurban kız

Çıktım dam loğlamaya
O yâri yollamaya
O yâr tepeyi aştı
Başladım ağlamaya

Ben de sana hayran kız
Ben de sana kurban kız (Malatya yöresi) (URL-13).

Yukarıdaki beyitlere bir göz gezdirildiğinde, bir dönem yaşanmış olan baca kültürü özelliklerinin ve farklı yönlerinin sadece Erzurum'a ait olmayıp Anadolu'nun belki birçok bölgesinde de görüldüğü ve türkülerle yansıdığı anlaşılmaktadır. Mahalle kültürünün kaybolduğu, birçok değer pörsüdüğü günümüzde, toplumun sosyal hayatına önemli katkılarda bulunmuş ve hayatın akışına yön vermiş olan bacalar ve baca kültürü, belki de bu türkülerle hem tatlı bir anı olarak zihinlerde yer bulacak hem de gelecek kuşaklara aktarılabilir.

Sonuç

Yerleşim alanları ve konutların yapısı, sosyal ve kültürel özellikleri; bir bölgenin çevre, iklim ve ekonomi gibi birtakım faktörlerden etkilenen ve yaşam tarzı üzerinde oldukça belirleyici olan etkenlerdir. Erzurum coğrafyası, konut mimarisi, tarih ve kültür özelliği ile kabul görmüş nadide bir şehirdir. Eskiden Erzurum evleri genellikle tek katlı-bahçeli evlerden meydana gelmekte olup çatı veya çatı misali bir yapılaşma yok denecek kadar az idi. Özellikle kırsal konutların şekillenmesi, aile yapısı ve toplumun ihtiyaçlarına göre de inşa edilmektedir. Hayat standardı, ekonomik ve teknolojik faktörler

açısından eski Erzurum yaşantısı günümüzle kıyaslandığı zaman, oldukça farklılık göze çarpmaktadır. Örneğin, şu an konutlarımızdaki balkon, teras gibi kısımların işlevlerini o dönemdeki bacalar üstlenmiş gibi. Evlerin bitişik nizamda olması, mahallelerde veya yakın yerlerde düzenli piknik alanlarının olmaması, damların düz ve çimenli olması, bacaya çıkış ve inişlerin pratik olması, komşulukların daha samimi olması gibi nedenler, bacaları cazip kılan unsurlar olarak görülebilir. Ancak geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi gören bu yapıların içinde bulunduğu zamanın yaşam koşullarına ayak uydurması her geçen gün zorlaşmış, teknolojik gelişmelerin artmasıyla insanların talepleri daha modern ve pratik bir hayata doğru kaymıştır (Bacak & Yıldız, 2023: 19).

Bu araştırmada, baca kelimesinin farklı anlamları üzerinde durulmuş, o dönem insanların bir arada yaşadığı mahalle ortamında kültürel yansımalara vesile olan bacalar tanıtılmış, bacalarda geçen zaman ve sosyal faaliyetler ele alınmış olup bu kültürün artışı ve eksisi ile değerlendirilmesi yapılmıştır. Erzurum kültüründe bacaların bir çeşit toplanma, dertleşme, sosyalleşme ve paylaşma mekânı olarak büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca, bu çalışmada, o döneme ait çocuklar ve gençlerin oynadığı birtakım oyunlardan, günümüzde yapılmayan bazı toplumsal faaliyetlerden de bahsedilmiş ve resimlerle örneklendirilmiştir. Yine bu çalışma sununda, baca kültürünün yansımaları ile ortaya çıkan, Erzurum ve Anadolu'da baca/dam konusunda söylenegelmiş bazı türkü örneklerine de yer verilmiştir. Günümüzde baca yaşamına yönelik izler olmasa da bu kültürün birtakım yansımaları bu türküler sayesinde hatıralarda iz bırakabilir. Bir toplumun yaşantısına yön veren izlerini takip etmek ve yeni çıkarımlar üretmek, hayata farklı bir anlam kazandırmak demektir. Yapılan bu çalışma, Erzurum'un daha iyi tanıtılmasına yönelik yürütülmekte olan birtakım projelere ışık tutabilir ve baca kültürünü yansıtacak bazı önemli görselliklerin sergilenmesini sağlayabilir. Şu an niteliğini kaybetmiş olan bu kültürün tanıtılması ile yöre halkının tarihî kimliğinin ortaya konması ve gelecek kuşaklara aktarılması adına önemli katkılar sağlanacağı kanaatindeyim. Yine, bu tür çalışmalar, baca kültürü konusunda Anadolu'nun farklı bölgelerine ait araştırmalara da ışık tutabilir. Ayrıca, baca temalı türkülerin analiz edilmesi ve bu türküler üzerine farklı araştırmalar yapılmasının Anadolu ve özellikle Erzurum baca kültürünün tanınmasına ilave bir fayda sağlayacağı da düşünülmektedir.

Kaynakça

- Altıparmak, Oğuz ve Akgün, Muammer (2019). “Endüstriyel Bacalar ve Saha Uygulamaları”. 14. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi (İzmir, 17-20 Nisan 2019). İzmir: 1582-1595.
- Bacak, Fatma Nur & Yıldız, Esra (2023). “Akseki İlçesi Emiraşıklar Mahallesi Geleneksel Konut Mimarisi Tescilli Yapıları Üzerine Bir Çalışma”. *Konya Sanat*, 6: 1-24.
- Bertram, Carel (2008). *Imagining the Turkish House Collective Visions of Home*. Austin: University of Texas Press.
- Efe, Kürşat (2019). “Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde ‘Bark, Ev, Dam, Yurt’ Kelimelerinin Kullanım Alanları”. *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, 5(3): 399-421.
- Göğebakan, Yüksel (2015). “Karakteristik Bir Değer Olan Geleneksel Türk Evi’nin Oluşumunu Belirleyen Unsurlar ve Bu Evlerin Genel Özellikleri”. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 1(1): 41-55.
- Gök, Yaşar & Kayserili, Alperen (2013). “Geleneksel Erzurum Evlerinin Kültürel Coğrafya Perspektifinden İncelenmesi”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18 (30): 175-216.
- Gök, Yaşar vd. (2007) “Aşkale Depremleri ve Etkileri”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17: 161-184.
- Güzel, Erdal (2015). *Güzel Erzurum*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karpuz, Haşim (1984). *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kırbaş, Berrak & Hızlı, Neslihan (2016). “Learning from Vernacular Architecture: Ecological Solutions in Traditional Erzurum Houses”. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 216: 788-799.
- Kukaracı, İshak Umut (2001). *Günümüz Erzurum Evinde Geleneksel Unsurların Kullanımına Yönelik Bir Sentez Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Muşkara, Üftade (2017). “Kırsal Ölçekte Geleneksel Konut Mimarisinin Korunması: Özgünlük”. *Selçuk Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37: 437-448.
- Nişanyan, Sevan (2018). *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Özdemir, İlker (2003) *Yapı Elemanları Ders Notları*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Teknoloji Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi.

- Philokyprou, Maria (2011). "Teaching Conservation and Vernacular Architecture". *Journal of Architectural Conservation*, 17(2): 7-24.
- Soylu, Hasbi (2000). "Köprüköy'ün Tarihi Gelişimi ve Mesken Tipleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14: 187-211.
- Subramanian, Navaneethan & Madejski, Pawel (2023). "Analysis of CO₂ Capture Process from Flue-Gases in Combined Cycle Gas Turbine Power Plant Using Post-Combustion Capture Technology". *Energy*, 282: 1-16.
- Şimşek Tolacı, Seda & Karagöz, Mehmet Ali (2020). "Endüstri Mirası Onarım Önerisi: Isparta/Yalvaç Birlik ve Fil Tuğla-Kiremit Fabrika Bacaları". *Akdeniz Sanat*, 14(25): 45-70.
- TDK (1965). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 2*. Ankara: TDK.
- Tozlu, Selahattin & Küçükuşurlu, Murat (2002). "Erzurum Evleri (Tarihi Kayıt ve Şahitlere Göre)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 20: 313-329.
- Tuğaç, Çiğdem (2021). "Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Anadolu'daki Yerleşimler ve Konut Tipolojileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Mimarlık ve Yaşam*, 6(1): 223-248.
- URL-1: <http://aktifdogalgaz.com.tr/tag/baca-havalandirma-sistemleri> (Erişim: 18.02.2024).
- URL-2: <http://demsabacasistemleri.com/endustriyel-baca-sistemleri.php> (Erişim: 20.02.2024).
- URL-3: <https://gazete.firat.edu.tr/tastan-cikarilan-ekmek-logculuk.html> (Erişim: 26.01.2024).
- URL-4: <https://erzurumportali.com/shf/3180/Erzurum-Kalesi-Ve-Cevresi-10-Nostaljik-Resim> (Erişim: 02.03.2024).
- URL-5: <https://houshamadyan.org/tur/haritalar/erzurum-vilayeti.html> (Erişim: 02.03.2024).
- URL-6: <https://finansgundem.com/foto-galeri/iste-il-il-eski-turkiye-fotograf-lari-galeri/1301766/74> (Erişim: 02.03.2024).
- URL-7: <https://www.eskiturkiye.net/779/erzurum> (Erişim: 10.03.2024).
- URL-8: <http://erzurummedya.com/foto-galeri/erzurumun-eski-fotograf-lari-45> (Erişim: 18.01.1024).
- URL-9: https://facebook.com/gazimahallesi38/photos/a.1015235326779-3748/10156946571298748/type=3&locale=zh_CN (Erişim: 18.01.2024).

URL-10: <https://erzurumportali.com/shf/6513/Erzurumda-Soguk-Kis-Gecelerinin-Vazgecilmezi-Tel-Helvasi> (Erişim: 11.01.2024).

URL-11: <https://malatyasoz.com/makale/16776189/kemal-deniz/malat-yada-dam-ustu-kulturu-1> (Erişim: 22.03.2024).

URL-12: <https://malatyasoz.com/makale/16782209/kemal-deniz/malat-yada-dam-ustu-kulturu-2> (Erişim: 22.03.2024).

URL-13: <https://www.repertukul.com/TurkuSozleri> (Erişim: 12.01.2024).

Yalman, Emine Nurcan (2005). *Çağdaş Köylerde Yapılan Yerleşim Mantiği Çalışmalarının Arkeolojik Yerleşmelerin Yorumuna Katkısı*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Fatma (2019). *Yaş Baca Gazı Desülfürizasyonunda Mazıdağı Fosfat Cevher Boyutunun Etkisinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Âdem & Durman, Mustafa (2015). “25.Türkiye’de Doğalgaz Kullanımı ve Kalkınmanın Mekânsal Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43: 233-252

Yılmaz, Alparslan (2011). *Bilinmeyen Erzurum*. Erzurum: Zafer Form Ofset.

Yılmaz, Didem Güneş (2013). “Stone Masonry Walls and Woodworks as Architectural Heritages in Rural Areas of the Eastern Anatolia Region, Turkey: Case Studies from Erzurum, Kars and Ardahan”. *WIT Transactions on the Built Environment*, 131: 51-60.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Teşekkür: Çalışmanın dil kontrolünde ve yönlendirilmesinde katkı sunan Prof. Dr. Lokman Turan ve Dr. Zerrin Köşklü’ye teşekkür ederim.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Acknowledgments: I would like to thank Prof. Dr. Lokman Turan and Dr. Zerrin Köşklü for their contribution to the language control and guidance of the study.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.